

КОНФІРМАТОРНИЙ ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ОСОБИСТІСНИХ РИС ТА КОПІНГ-ДІЙ

Розглядаються результати дослідження взаємозв'язків між особистісними рисами та копінг-діями пожежних-рятувальників. Встановлено, взаємозв'язки між особистісними рисами та моделями копінг-дій обумовлені двома латентними факторами – конструктивним та неконструктивним копінггом. Структурна модель взаємозв'язків між особистісними рисами та копінг-діями, що отримана з допомогою конфірмаційного факторного аналізу, має гарну відповідність спостережуваним даним.

Ключові слова: особистісні риси, копінг-дії, структурне моделювання.

В.А. Олефір

КОНФІРМАТОРНИЙ ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ И КОПИНГ-ДЕЙСТВИЙ

Рассматриваются результаты исследования взаимосвязей между личностными чертами и копинг-действиями пожарных-спасателей. Установлены взаимосвязи между личностными чертами и моделями копинг-действий, обусловленные двумя латентными факторами – конструктивным и неконструктивным копингом. Структурная модель взаимосвязей между личностными чертами и копинг-действиями, которая получена с помощью конфирматорного факторного анализа, органично соответствует наблюдаемым данным.

Ключевые слова: личностные черты, копинг-действия, структурное моделирование.

V.A. Olefir

CONFIRMATORY FACTOR ANALYSIS OF INTERRELATIONS OF PERSONAL LINES AND KOPING-ACTIONS

The results of investigation of correlation between them personality traits and coping-action fire-rescuers. Established the relationship between personality traits and coping models of action-conditioned two latent factors – the constructive and unconstructive coping. Structural model of relationships between personality traits and coping-action obtained by confirmatory factor analysis, a good match observations.

Key words: personality traits, coping-performance, structural modeling.

Постановка проблеми.

Останнє десятиліття відзначається значною увагою дослідників до проблеми поведінки оволодіння важкими, стресовими ситуаціями в життєдіяльності людини. Особливо ця проблема актуальна для людей, чия

діяльність часто протікає в екстремальних умовах, зокрема пожежних-рятувальників.

Одним із напрямків дослідження проблеми психічної регуляції поведінки людини в екстремальних умовах діяльності є вивчення ролі особистості в подоланні екстремальних впливів. Але, як відмічає відомий російський спеціаліст з досліджень стресу В.О. Бодров, область, що досліджує систему і структуру якостей і властивостей людини, яка успішно справляється зі стресом, потребує подальшого розвитку психологічною наукою [2].

Аналіз останніх досягнень та публікацій.

В науковій парадигмі стрес-копінг склалися три основних підходи – ситуаційний, диспозиційний та інтеграційний. Прихильники ситуаційного підходу стверджують, що поведінка людини в напруженій (стресовій) ситуації обумовлюється ситуаційними перемінними, а особистісні характеристики являються слабкими предикторами вибору певної поведінки опанування. Дослідники, що дотримуються диспозиційного підходу, відмічають, що люди мають послідовні копінг-стилі або диспозиції, які використовуються в широкому спектрі ситуацій [10] і такі копінг-стилі зв'язані з рисами особистості [1; 6; 12; 16].

Згідно третьому – інтеграційному підходу на вибір копінг-зусиль впливають, як стійкі особистісні так мінливі ситуаційні чинники [3].

У дослідженнях були отримані деякі, іноді такі, що протирічать один одному, підтвердження гіпотези, згідно якої тип особистості, особистісні властивості і копінг-поведінка взаємозв'язані. Зокрема, С.S. Carver та ін. [9] вивчали зв'язок між «А»-типом особистості і стратегіями подолання. Вони виявили, що тип «А» позитивно пов'язаний з плануванням і активним подоланням стресу.

До особистісних конструктів, які найчастіше співвідносилися зі способами, якими люди справляються зі стресом, відносяться: «hardiness» (позначена Д.О. Леонтьєвим як життєстійкість [7]), оптимізм, тривожність, екстраверсія, дружелюбність, свідомість, нейротизм, відкритість досвіду та ін.

Так, C.S. Carver та ін. виявили позитивні зв'язки між особистісною перемінною життестійкість і плануванням та активним подоланням стресу [10]. В дослідженні, проведеному G.D. Bishop зі співавторами [8], показано, що особи, які мали високі оцінки за життестійкістю, як правило, щоб впоратися з важкою ситуацією звертаються або до безпосереднього вирішення проблеми або до позитивного перегляду проблеми. Ті, хто мав низькі оцінки за особистісною характеристикою життестійкість, щоб впоратися з проблемою вдаються до використання емоційних копінг-стратегій, таких як прийняття бажаного за дійсне і самозвинувачення. Російські вчені Д.О. Леонт'єв та Є.І. Рассказова також отримали дані, що свідчать про негативний зв'язок життестійкості з уникненням і пошуком соціальної підтримки, а також про позитивний зв'язок з плануванням і позитивною переоцінкою [7].

В іншому дослідженні C.S. Carver і M.F. Scheier [10] виявили позитивні зв'язки між оптимізмом і стратегіями рішення проблем, такими як планування і активне подолання. Подібні дані отримані Т.О. Гордєєвою з спіавт. [5], які встановили, що оптимістичний атрибутивний стиль являється предиктором використання більш продуктивних копінг-стратегій (наприклад, цілеспрямованої когнітивної та поведінкової активності, яка відповідає ситуації і спрямованої на пошук вирішення проблеми), та відсутності непродуктивних копінг-дій (наприклад, відхід від проблеми, уникнення-втеча), які проявляються як в навчальній діяльності, так і в міжособистісних стосунках.

N.S. Endler та J.D. Parker встановили, що особистісна тривожність негативно пов'язана з проблемно-орієнтованим подоланням, але позитивно корелює з емоційно-орієнтованим подоланням і запобіганням [11].

G.D. Bishop та ін. [8] також виявили позитивні взаємозв'язки між тривожністю і емоційно-орієнтованим копінг і негативні кореляції між особистісною і реактивною тривожністю і активним подоланням. Автори показали, що високі бали по нейротизму також пов'язані з емоційно-орієнтованою стратегією подолання.

Шкали так званої «великої п'ятірки» також розглядалися у зв'язку зі стресом та поведінкою оволодіння.

Так, в дослідженні J.A. Penley та J. Tomaka, було виявлено, що нейротизм негативно зв'язаний зі сприйняттям здібності впоратися із ситуацією і мав високі зв'язки із негативними емоціями, особливо з такими емоціями, як страх, самозвинувачення та тривога [15]. Шкала дружелюбності має позитивні взаємозв'язки із самооцінкою щастя і особистості, що мають високий бал за цією шкалою, вважають за краще більше покладатися на емоційно-орієнтовану стратегію оволодіння. Екстраверсія продемонструвала позитивні зв'язки з задоволеністю собою, гордістю та щастям, і виявила негативні кореляції зі страхом та стресом.

Крім того, в роботах інших авторів виявлено, що екстраверсія має позитивні зв'язки з проблемно-орієтованим копінгом [8; 12; 14] і позитивною переоцінкою [12].

J.A. Penley та J. Tomaka встановили, що відкритість досвіду має негативну кореляцію з емоційно-орієтованим копінгом, в той час як попередні дослідження показали позитивні зв'язки [12].

Результати їх дослідження також показали, що особи, які мають високі оцінки за шкалою «сумлінність» сприймали себе як такими, що в змозі задовольнити вимогам ситуації. Це узгоджується з уявленнями про добросовісних осіб як само дисциплінованих і орієтованих досягнення [13; 15]. Самодисципліна і цілеспрямована поведінка, що характерна для осіб з високорозвиненою сумлінністю, може також пояснити, позитивні зв'язки з активним або зосередженим на проблемі подоланням [15]. З іншого боку Bishop та ін. [8] виявили, що сумлінність мала негативну кореляцію з копінгом уникнення.

Враховуючи наведені вище результати, а також уявлення С. Хобфолла про те, що моделі поведінки оволодіння можуть сприяти або перешкоджати успішності подолання стресу, ми припустили, що кореляційні зв'язки між особистісними рисами та копінг-діями обумовлені латентними (прихованими) чинниками – конструктивним і неконструктивним копінгами.

Мета нашого дослідження полягала в тому, щоб побудувати структурну модель взаємозв'язків особових рис і копінг-дій і провести її статистичну верифікацію.

Для вирішення поставленої мети ми обрали метод структурного моделювання (СМ).

Структурне моделювання отримало свій розвиток в психології з 70-х рр. минулого століття. Воно органічно і ефективно інтегрує різні методи багатовимірної статистики: множинної лінійної регресії, дисперсійного і факторного аналізу. Особливо інтенсивно СМ стало використовуватися американській і західноєвропейській психології в останні 10-15 років. Процесу зростання досліджень із застосуванням СМ сприяють: 1) обов'язкова статистична верифікації будь-якої моделі, і 2) можливість їх наочного графічного зображення.

Переваги СМ полягають в можливості:

- комплексного аналізу впливу детермінуючих змінних на залежні змінні;
- встановити багаторівневу детермінацію (змінні першого рівня детермінують змінні другого рівня, а змінні другого рівня детермінують змінні третього рівня і т. д.);
- виявити не лише декілька рівнів детермінації, але також взаємозв'язок між змінними усередині рівнів, не обмежуючи при цьому число змінних в кожному з рівнів;
- оцінювати міру відповідності теоретичних причинно-наслідкових гіпотез емпіричним даним. Якщо міра відповідності така, що відмінності між двома моделями (теоретичною і емпіричною): а) статистично відмітні від нуля (статистично значущі), то причинно-наслідкові гіпотези можуть бути знехтувані; б) статистично невідмітні від нуля (незначущі), то причинно-наслідкові гіпотези не можуть бути як знехтувані, так і «доведені» у рамках СМ.

Таким чином СМ, є своєрідним інструментом «креативного пошуку», що дозволяє не тільки перевіряти апріорні гіпотези, але і висувати нові безпосередньо в ході аналізу даних.

На рис. 1 приведена логічна блок-схема основних етапів структурного моделювання.

Методика. Вибіркою дослідження послужили 56 пожежних-рятувальників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України у віці від 25 до 48 років ($M = 35$ років) зі стажем роботи від 3 років до 29 років ($M = 12,5$ років). Особистісні риси пожежних-рятувальників вивчалися за допомогою п'яти факторного особистісного запитальника (*5PFQ*) у інтерпретації О.Б. Хромова.

Для діагностики стратегій і моделей опанування використовувався запитальник SACS «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла, створений на основі багатовимірної моделі поведінки [4].

Рис. 1 Основні етапи обчислення та статистичної оцінки моделі.

Математична обробка отриманих даних проводилася за допомогою кореляційного аналізу та конфірмаційного факторного аналізу, як одного із методів структурного моделювання.

Результати

Кореляційний аналіз

У табл. 1 представлені кореляції для всіх перемінних, що використовувалися у цьому дослідженні. Як видно з табл. 1, всі п'ять особистісних факторів статистично значуще зв'язані із моделями поведінки в стресовій ситуації.

Таблиця 1

Кореляції між особистісними факторами та моделями поведінки в стресовій ситуації (N = 56)

Перемінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Е	–													
2. А	,70	–												
3. С	,54	,70	–											
4. N	,10	-,04	-,22	–										
5. О	,64	,71	,71	,06	–									
6. АД	,37	,44	,59	,05	,44	–								
7. СК	,38	,52	,38	,10	,36	,21	–							
8. СП	,33	,57	,25	,08	,44	,10	,72	–						
9. ОД	,16	,29	,36	,06	,36	,10	,47	,32	–					
10. ІД	,21	,17	-,03	,53	,20	,08	,27	,45	,34	–				
11. Ун	,20	,05	-,09	,39	,11	-,08	,06	,13	,35	,54	–			
12. МД	,31	,36	,37	-,06	,31	-,18	,36	,24	,53	,08	,42	–		
13. АсД	,21	,14	,15	,23	,19	,05	,23	,10	,47	,29	,67	,73	–	
14. АгД	,17	-,05	-,11	,49	,08	-,01	,09	-,04	,31	,51	,71	,39	,70	–

Примітка: Е – екстраверсія, А – прихильність, С – самоконтроль, N – нейротизм, О – відкритість досвіду, АД – асертивні дії, СК – соціальний контакт, СП – соціальна підтримка, ОД – обережні дії, ІД – імпульсивні дії, Ун – уникання, МД – маніпулятивні дії, АсД – асоціальні дії, АгД – агресивні дії.

Звертає на себе увагу те, що особистісні фактори екстраверсія, прихильність, самоконтроль та відкритість досвіду мають статистично значущі позитивні кореляції як між собою, так і з такими моделями поведінки в стресовій ситуації, як асертивні дії, соціальний контакт, соціальна підтримка, обережні дії (коефіцієнти кореляції лежать в діапазоні від 0,29; $p < 0,05$ до 0,59; $p < 0,001$). Перераховані моделі поведінки, в свою чергу, мають тісні зв'язки і згідно моделі

поведінки в стресовій ситуації С. Хобфолла відносяться до активних та просоціальних стратегій подолання і відносяться до конструктивних копінгів.

Як і слід було очікувати, особистісний фактор нейротизм зв'язаний з такими моделями поведінки, як імпульсивні дії ($r = 0,53$; $p < 0,001$), уникання ($r = 0,33$; $p < 0,01$), асоціальні дії ($r = 0,23$; $p < 0,05$) та агресивні дії ($r = 0,49$; $p < 0,001$). Вказані моделі поведінки утворюють, згідно С. Хобфоллу, активні або пасивні асоціальні стратегії і відносяться до неконструктивних стратегій копінгу.

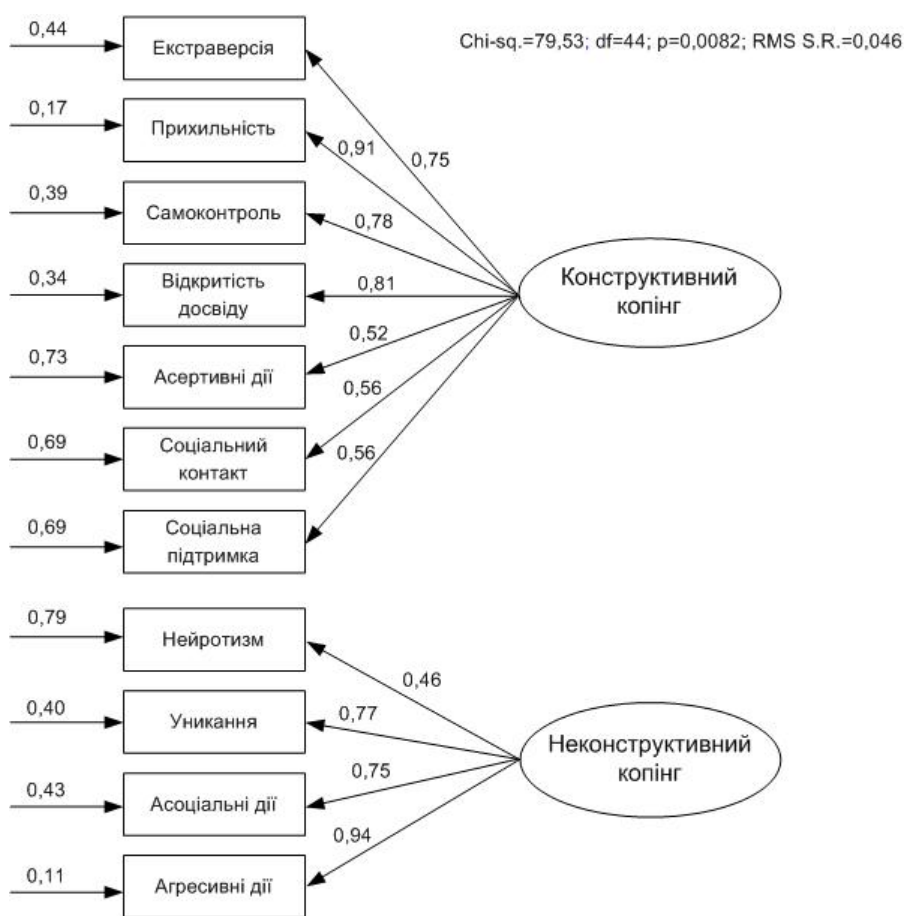

Рис 2. Структурна модель взаємозв'язків особистісних рис та копінг-дій.

Виявлені кореляційні взаємозв'язки між перемінними особистісних рис та моделями поведінки в стресовій ситуації у нашому дослідженні та результати вище приведених досліджень інших вчених дозволяють побудувати структурну модель та перевірити її на відповідність експериментальним даним з допомогою конфірмаційного факторного аналізу, як одного із методів структурного моделювання.

Конфірматорний факторний аналіз

Далі, ми використали конфірматорний факторний аналіз для перевірки гіпотези про те, що взаємозв'язки між особистісними рисами та моделями поведінки в стресовій ситуації обумовлені двома латентними факторами, які ми назвали конструктивний і неконструктивний копінги.

Аналіз був проведений в пакеті Statistica 7.0, метод GLS→ML на основі кореляційної матриці. Для аналізу узгодженості емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: (а) Chi-square значення p , якого, якщо $< 0,05$ означає, що немає статистично значущого розходження між даними спостережень і запропонованою моделлю та відношення Chi-square/df, яке не повинно перевищувати 2; (б) індекс RMS S.R. – індекс, який показує якість підгонки моделі. Якщо значення індексу RMS S.R. менше 0,05, то підгонка гарна.

Отримана модель продемонструвала гарні (і при цьому досить високі) показники відповідності вихідним даним (див рис.2; всі представлені на рисунку параметри являються значущими).

Перший латентний фактор, який відображає конструктивний копінг, був утворений особистісними рисами – екстраверсія, прихильність, самоконтроль, відкритість досвіду та моделями копінг-поведінки – асертивні дії, соціальний контакт та соціальна підтримка. Високі навантаження на другий латентний фактор, що відповідає неконструктивному копінгу, показали особистісна риса нейротизму та такі моделі поведінки в напруженій ситуації, як уникання, асоціальні дії та агресивні дії. Латентні фактори не корелюють один із одним.

Висновки

1. Особистісні риси, представлені «великою п'ятіркою», взаємозв'язані із моделями копінг-поведінки С. Хобфолла.
2. Взаємозв'язки особистісних рис та моделей копінг-поведінки обумовлені латентними факторами – конструктивним та неконструктивним копінгами.
3. Структурна модель взаємозв'язків особистісних рис та моделей копінг-поведінки отримала гарну відповідність емпіричним даним.

Список літератури

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. – Т.–15. – № 1.– 1994. – С. 3-18.
2. Бодров В. А. Личностная детерминация развития и преодоления психологического стресса // *Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы* / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Л. Крюковой, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – С. 235-256.
3. Брайт Д., Джонс Ф. Стресс. Теории, исследования и мифы. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 352 с.
4. Водопьнова Н. Е. Психодиагностика стресса – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
5. Гордеева Т. О., Осин Е. Н., Шевяхова В. Ю. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: Опросник СТОУН. – М.: Смысл, 2009. – 152 с.
6. Крюкова Т. Л. Стили совладающего поведения в трудных жизненных ситуациях // *Актуальные проблемы психологии труда, инженерной психологии и эргономики. Выпуск 1* / Под ред. В.А. Бодрова и А.Л. Журавлева – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 298-316.
7. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. Тест жизнестойкости. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
8. Bishop, G. D., Tong, E. M. W., Diong, S. M., Enkelmann, H. C, Why, Y. P., Khader, M., et al. The relationship between coping and personality among police officers in Singapore // *Journal of Research in Personality*, 2001. – N. – 35. – P. 353-374.
9. Carver, C. S., Scheier, M. F. & Weintraub, J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989. – 56(2). – P. 267-283.
10. Carver, C. S. & Scheier, M. F. Effects of optimism on psychological and physical well-being: theoretical overview and empirical update. Special Issue: cognitive perspectives in health psychology. *Cognitive Therapy & Research*, 1992. – N. – 16. – P. 201-228.
11. Endler, N. S., & Parker, J. D. A. Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990. – N 58. – P.844-854.
12. McCrae R. R., Costa Jr., P. T. Personality, coping and coping effectiveness in an adult sample // *Journal of Personality*, 1986. – 54, P. 385-405.
13. McCrae R. R., John O. P. An introduction to the five-factor model and its applications // *Journal of Personality*, 1992. – N 60. – P. 175-215.
14. Parkes, K. R. Coping in stressful episodes: The role of individual differences, environmental factors and situational characteristics // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986. – 51. – P. 1277-1292.
15. Penley, J. A., Tomaka J. Associations among the big five, emotional responses, and coping with acute stress // *Personality and Individual Differences*, 2002, 32. – P. 1215-1228.
16. Watson D., Hubbard B. Adaptational style and dispositional structure: Coping in the context of the Five-Factor model // *Journal of Personality*, 1996. – N 64. – P. 737-774.